

Hwei-Ru Tsou

BRIGADISTA TXINATARRAK XEDE

BATERA GOGORATZEN DITUGU GAZA ETA GERNIKA

lazko uztailen, ARGIAren 2.880. zenbakiko orrialdeotan genuen Bego Ariznabarreta Orbea. Bere aitaren gudaritzaz ari zen, eta 1936ko Gerra Zibilean lagun egindako Aking Chan *Xangai* brigadista txinatarraz ere mintzatu zitzaigun. Oraindik orain, berriz, Gasteizen hartu ditu Hwei-Ru eta Len Tsou senar-emazteak: brigadista haietako bakoitzaren memoria berreskuratzeke lanean ari dira.

MIEL. A. ELUSTONDO ZALDI ERO / ARGIA CC BY-SA

Euskal Herrian izan zaituztegu...

Begoren [Ariznabarreta Orbea] aita Espainiako Gerra Zibilean borrokatu zen eta, inondik ere, hainbat gauza idatzi zituen. Begok kontatuta dakigu, pandemia urtean hainbat dokumentu aurkitu zituztela etxeko ganbaran. Aita hilik zen ordurako, eta, ezustean, koadernoak eta beste agertu zitzaizkien. Haietan, Begoren aitak gerrako gorabeherak kontatzen zituen, hainbat izen ere idatzirik ematen zituen, eta, tartean, harrigarriro, txinatar batena: Aking Chan brigadistarena.

Xangai, alegia.

Baina Aking Chan zuen izena, izen horrexek ez bestek balio du guretzat. Informazioaren garrantziaz oharturik, Begok aitaren ibiliari buruzko artikulua sendoa idaztea hartu zuen asmoz eta, horretan ari zela, guk idatzitako liburuaren berri izan zuen. Gure lana gaztelaniara itzuli zuen itzultzailearen bidez, gurekin harremanetan jartzen asmatu zuen, Aking Chan eta bere aitaren historia gurekin partekatzeko. Estimatzekoa. Horrexek ekarri gaitu Euskal Herrira.

Begok berak kontatu zigun egindako bidea... Zuenaren berririk ez dugu. Eta, hala ere, Begok esanda dakigunez, zu zeu kimikaria zaitugu, eta Len zure senarra, berriz, ingeniaria. Alegia, ez historialari, ez antropologo, ez gisakorik. Eta, are, txinatarraz zaituztegu, baina estatubatuarrak aspaldi.

Zuzen ari zara. Zientzialariak gara, zorroztasuna behar da zientzian, eta saiatuko gara zure galderari atalka erantzuten. Egia da, esate baterako, askok bizi duela harridura hori, alegia. Oroz lehen,

Hwei-Ru Tsou

TXINA

Txinan jaioa, oraintsu 70 urte. Txinatik Taiwanera lekualdatu zen Hwei-Ru Tsou eta, hurrena, unibertsitate ikasketak egitera, AEBetara jo zuen; bide bertsua egin zuen senarrak. Kimikaria Hwei-Ru, ingeniaria Len Tsou, doktoratu, eta bertan gelditu ziren lanean, New York estatuan. Hantxe bizi izan ziren erretiroa hartu, eta San Frantziskora (Kalifornia) lekualdatu ziren arte. Hantxe egin zuten topo beren ikergaiarekin eta idatzi zuten, txineraz, 2001ean, Espainiako Gerra Zibilean parte hartu zuten brigadista txinatarrei buruzko lana. Gaztelaniazko itzulpena du: *Los brigadistas chinos en la guerra civil. La llamada de España (1936 – 1939)* (Los libros de la catarata, 2013).

jakin nahi izaten dute zer dela-eta sartu ginen gu saltsa honetan. Gure lagunek ere, Len eta biok gai honi buruzko ikerketan murgildu gine-la jakin zutenean, ezin sinetsi zuten. “Baina, zer dela-eta ari zarete horretan? Brigadista txinatarrek Espainiako Gerra Zibilean?”.

Horixe nire galdera...

Zure galdera, gure lagunena, eta Espainiako gerra hartan parte hartutako brigadista europarren edota estatubatuarrena. “Baina, arao eta birao! Zer dela-eta?! Nondik datorkizue interesa?”. Ez zuten ulertzen bi zientzialarik gaiari buruzko interesik izatea. Baina brigadista txinatarrek Espainiako Gerra Zibilean egin zuten historia liluragarria da. Esan behar da gerra hura ezohikoa izan zela. Jakina, zernahi gerratan ohi denez, era guztietako desmasiak egin zituzten batzuek eta besteek, baina garaia historikoa zen, hura nazioarteko faxismoaren kontrako borroka ere bazen –hortxe Alemaniako eta Italiako totalitarismoak–, eta munduko lau ertzetako 40.000 boluntariok Espainiara bidea hartu zuten.

Faxismoaren kontrako borroka zen zio, beraz.

Ez dudarik izan! Boluntario haien artean, hainbat txinatar borrokatu ziren. 50en bat izango ziren, guk zorrotasunik handienaz bildutako datuek erakusten digutenez. Urteak daramatzagu lanean, halako batean 1986an –Espainiako Gerraren 50. urteurrenaren karrerara–, AEBetako [Abraham] Lincoln Brigadak argitaratutako publikazio bat esku artean hartu genuen. Brigada hartako kideek –estatubatuarrek, gutiz gehienak–, osatutako argazki-albuma zen eta, tartean, eta ezustean, hiruzpalau izen, txinatar itxurakoak. Segituan, bata bestearen ondotik etorri zitzaizkigun galderak.

Zer galdera, alegia?

Nor eta nor ziren txinatar haiek? Zer dela-eta joan ziren Espainiako gerran borrokatzera? Nondik joan ziren? Txinatar gehiago ere izan ote ziren gerra hartan? Zenbat izan ote ziren

denera?... Galderak bai, erantzunik ez, ordea, eta, jakin-min handiz, ikertzeari lotu gintzaizkion senarra eta biok. Baina, laster ohartu ginenez, ez zen gauza erraza. Nahi beste liburu eta publikazio idatzi dira nazioarteko brigadei buruz, baina besterik da txinatar soldaduez okupatu den argitalpe-nez. Bateko eta besteko artxibategiak arakatu, eta orduan ez genuen ezer aurkitu. Eta, ezinbestean, ahozko lekukotasunak biltzea erabaki genuen.

Nondik hasi zineten lekukotasunak biltzen, ordea?

Zoria zer den! New York Estatuan egin genuen biziko lana, eta gero Kaliforniara erretiratu ginen, San Frantziskora. Iragan mendeko 1980ko hamarkadako kontuak dira. AEBek Latinoamerikako herrialdeetako politikan interbenitzea ez da bart arratseko afera, estatu-kolpeak eta errepresioa sustatzea, gobernuak ezegonkortzea eta beste. Gogoan dut interbentzionismo horren kontrako kaleko manifestazioetan parte hartu ohi genuela senarrak eta biok, eta beti hantxe ikusten genituela gerrako beterano batzuk, Lincoln Brigadaren banderak airean. Adineko jendea zen, ordurako, baina hantxe ziren beti, manifestazioetan, duintasun handiz desfilatzen. Hurrena, brigada haren publikazioa ikusi genuenean, arretaz aztertu genuen.

Bigarren Mundu Gerrarik ez zatekeen izango Mendebaldeko potentziek, urte batzuk lehenago, italiar-germano faxismoari aurre egitea erabaki izan balute”

Zer zen publikazio hori?

Espainiako gerraren 50. urteurreneko argazki-albuma. Brigadako kide izandako guztien zerrenda zekarren eta, tartean, hiru izen txinatar itxurakoak irakurri genituen. Harrigarria iruditu zitzaigun, Espainiako gerraren sasoian Txina bera gerran baitzegoen, 1931z gero, Japoniaren kontra. Alegia, Txina Japoniaren erasoari eutsi nahi eta ezinean gorriak ikusten ari zen garaian, dena beharrean zenean, zenbait txinatar Espainiako gerran ari ziren borrokan! Hortaz, hor bazen zerbait, ez zen erraz ulertzen. Deigarria zen. Eta galdezka hasi ginen.

Nori, ordea?

Lincoln Brigadako kideei, manifestazioetan ikusten genituenei! Haien bi-

Euskal Herrian egindako egonaldian Gernikan ere izan da Hwei-Ru: "Bihotzean daramagu Gernika".

dez, brigadako bi beteranorekin hitz egi-tera heldu ginen, eta gerran bi brigadista txinatar ezagutu zituztela esan ziguten. Hori ez ezik, txinatar haien argazki bat eta sinadura bat zeuzkaten gordeta. Alegia, horrek tolesik gabe erakutsi zigun brigadista txinatarrik izan zela Espainia-ko Gerra Zibilean. Bitartean, dena den, hamaika gutun idatzi genituen batera eta bestera, galdezka. Eta, halako batean, San Frantziskoko [Kalifornia] Chinatowneko historialari baten erantzuna jaso genuen, esanez gerra garaian zenbait egunkari txinatarrek –baina AEBetakoak, New Yorken publikatuak–, brigadista txinatarren albisteak eman izan zituztela eta, are, zortziren izenak ere ipini zituztela kazetan!

Bidea egin zenuten, horratik!

Lincoln Brigadakoek beren liburua argitaratu zuten urte berean [1986], bibliotekak-eta aztertzen hasi ginen, Espainiako Gerra Zibilari buruzko liburu zaharren bila. Asteburuetan, berriz, New York Hiriko Strand liburu denda handira. Berdin: Espainiako gerrari buruzko liburu guztiak hartu, eta banan-banan aztertzen ematen genituen orduak. Hurrena, 1988an, Len, Bartzelonara joan zen Lincoln Brigadako zenbait kiderekin. Nazioarteko biltzarra-edo zen, eta Lenek, Lincoln Brigadako bitartez, biltzarreko buru Steve Nelsonekin hitz egin zuen, zertan ari ginen adierazi zion, eta hark, biltzarkideei jakinarazi zien brigadista txinatarren gaineko informazioa biltzen ari ginela, eta dei egin zien,

inork ezer jakitekotan, gurekin harremanetan jartzeko. Saio hura bukatu orduko, bi pertsona etorri zitzaizkion Leni, bi brigadista txinatar ezagutu zituztela esanez. Inmunizazio-agiria eta argazki bana zeuzkaten gordeta. Hurrena, bideo bat ere bazela jakin genuen, eta ikusi ahal izan genuen, jakina. Hasi ginenetik ez diogu utzi gaia ikertzeari.

Hariari tiraka eta tiraka ari zarete joan den 40 urtean!

Bai. Batean, boluntario txinatarren senideak lokalizatu ditugu. Bestean, AEBetako kanpoko zenbait beterano, brigadista txinatarrek ezagututakoak. Zenbait kasutan, ez zituzten bertatik bertara ezagutu, baina haien gaineko materiala zuten, argazki, agiri edo dena delako. Batzuek, brigadista txinatar gehiago lokalizatzen lagundu digute –haien gaineko informazioa emango zigun jendea, esan nahi dut–, edo bestelako informazioa biltzen. Munduan barrena ibili behar izan dugu, jendearekin hitz egiten edota artxibategiak aztertzen. AEBak, Herbehereak, Paris, Londres eta Espainiako [Salamanca, Avila, Madrid] hainbat artxibategi arakatu genituen. Eta, egoera samurtu zenean, baita Moskukoak ere! Diren eta ez diren dokumentu guztien bila ibili gara, eta gabiltza, brigadista txinatarren atzetik.

Noizbait, brigadistek alde egin behar izan zuten Espainiatik...

Nazioarteko brigadari dagokionez, 1938aren amaiera aldera alde egin zuten. Ondoko urteko urtarrilean, matxina-

FRANCOK AUKERARIK EZ

“Francok estatu-kolpea jo, eta ia lau egunean indar errebeldeek lurraldearen herena okupatu zuten. Hala ere, kontra altxatu zen herria. Francok eliteko tropak zituen Marokon, baina Gibraltarreko itsasartearen igoeratzeko modurik ez zuten. Alemaniaren Madrileko enbaxadatik ere halako mezua bidali zuten Berlinera: 'Apartekorik gertatzen ez bada, Francok ez dauka irabazteko aukerarik'”.

INGALATERRA

“Frantziak armak saldu nahi zizkion Errepublikari, baina Ingalaterrak ezetz esan zion, eta Europako herrialde gehienek Esku ez hartzeko ituna sinatu zuten, Alemania, Italia eta Sobietar Batasuna barne zirela. AEBek, ‘neutraltasunari’ eutsi zioten. Paper erreza izan zen, dakigunez. Alemaniak eta Italiak ez zuten bete, eta Ingalaterrak Gibraltarreko komunikazio-sarea erabiltzen utzi zion Francoren armadari. Errepublikaren gobernuak, aldiz, eskuak loturik zegoen, Esku ez hartzeko ituna medio”.

Azken hitza

AEB-AK NEUTRALAK?

“Texacok nahi beste petrolio saldu zion, kreditu bigunetan, Francori. General Motors eta Fordek, milaka kamioi. DuPont [de Neumors] enpresak, hainbeste obus. AEBen neutraltasuna? Zer neutraltasun?”.

Len Tsou, senarra,
eta Hwei-Ru.

milioi pertsona hil zirela esaten da, eta, inondik ere, Bigarren Mundu Gerrarik ez zatekeen izango Mendebaldeko potentziek, urte batzuk lehenago, italiar-germano faxismoari aurre egitea erabaki izan balute.

Hitz beste eginez, Hwei-Ru, arestian esan diguzu munduan barrera ibili zaretela. Ibilera horren barruan da Euskal Herrira etorri izana?

Bai. Bego [Ariznabarreta Orbea] gurekin harremanetan jarri zenean, Aking Chani buruzko informazioa zuela esan zigun, aitak Aking Chan ezagutu zuela, koardernoetan hau eta hura kontatzen zuela. Eta horrela etorri gara Euskal Herrira, Bego ezagutera, Gernika ikustera eta, jakina, Begoren aitak [Luis Ariznabarreta Zubiaurre gudaria] idatzitakoa bertatik bertara ikustera. Pandemiaren urtean, dena e-postaz bidali zigun, baina geure begiez ikustea besterik izan da.

**Begoren aitak
lau urte egin
zituen Miranda
Ebroko esparruan
eta, Aking Chanek,
berriz, sei"**

Miranda Ebroko kontzentrazio-esparruan izan ziren bi lagunak, Ariznabarreta eta Aking Chan...

Begok esanda jakin genuen. Biak preso hartu zituzten [1937ko urriaren 20an, Trubian, Asturiasen], eta Begoren aitak lau urte egin zituen Miranda Ebroko esparruan eta, Aking Chanek, berriz, sei. Biek lan bortxatuak egin behar izan zituzten. Chan 1943an askatu zuten, baina Francok agindua emana zuen preso liberatu guztiek herrialdeak alde egin behar zutela 24 orduko epean. Nonbait, Aking Chanek Frantziara egin zuen. Baina askoz gehiagorik ez dakigu, oraingoz. Baliteke inoiz gauza gehiago jakitea. Ezin aterik itxi.

Zertzuk ikusi dituzue Euskal Herrian izan zareten bitartean?

Hainbat gauza! Bego ikaragarri saiatu da, programa betea osatu digu. Martxoaren 3ko memoria [Gasteiz],

Gernika, Miranda Ebroko esparrua, desobiratzeak [Aranzadi Elkarte, Saibigain, Urkiola], Antso Jakituna fundazioa... Begok bazekien zer nahi genuen, gogo turistikoa gabe, interes historikoa genuela. Jakina, Aking Chan zen gure lehentasuna, eta, hortaz, Miranda Ebroko esparrua bisitatu nahi genuen, Aking Chan preso eduki zuten tokia. Momentu berezia izan zen. Monumentu bat jarria dute, eta baso bat ere osatu dute: zuhaitzetako bat Aking Chanen memoriakoa da! Hala ere, nik esatera, Miranda Ebroko esparrua bisitatzeari bezain hunkigarria izan zaigu Gernikan ibiltzea.

Esan zidan Begok, bisita hori ere berezia gertatu zitzaizuela...

Gernika bihotzean daramagulako. Eta nola ez! Gazaren aldeko manifestazioetan parte hartzen dugunean ere, presente dugu Gernika. Gure banderak ez dio gezurrik: "Gernika 1937 - Giza 2023 - 2025". Batera gogoratzen ditugu Giza eta Gernika, batera daramatzagu biak gure gogo-bihotzetan. ●

ARABAKO BERTSO KUADRILLA ARTEKO A

4. FINALERDIA

GILLERNAKO
TXOKOAN

12:00-TAN SAIOA

14:00-TAN BAZKARIA

16:30-TAN SAIOA

MARTXOAK 23

Saio banatako irabazleen artekoa

IGANDEA
GILLERNA

GORRINO

ARLOBIKO
BARDOAK

ARAMATXOKO
TALUEK

ERREXALA

Bazkaria 23euro eta 12 euro (18 urtetik beherakoek)
martxoaren 19a baino lehen,
www.bertsosarrerak.eus webgunean

www.bertsosale.eus/araba

